

Drd. Aleksandar Risteski
Reception of British literature in the Balkans
(„Receptarea literaturii britanice în Balkani”)

SUMAR

Această teză este o contribuție personală la studierea modului în care literatura engleză a fost receptată în unele țări din Balcani: România, Bulgaria, Macedonia, Serbia și Grecia. Într-o mai mare sau mai mică măsură, literatura engleză a reușit să-și găsească locul în fiecare din aceste țări, deși s-au confruntat cu dificultăți în procesul de receptare a literaturii. Dacă ținem cont de faptul că aceste state au fost sub crudă dominație otoman sau austro-ungară, nu e greu să înțelegem că procesul de receptare a literaturii britanice nu a fost simplu, și a variat de la o țară la alta .

Țara mea, Macedonia, a reușit să reziste în fața provocărilor dificile de-a lungul decadelor și secolelor, dat fiind că a fost inițial parte a marelui Imperiu Otoman, apoi parte din Regatul Serbilor, Croaților și Slovenilor și apoi parte a Republicii Federative Iugoslavia, în final câștigându-și independența în anul 1991. În ciuda tuturor circumstanțelor extrem de dificile din punct de vedere politic, social și cultural, Macedonia și elita sa intelectuală au reușit să traducă diverse opere literare străine, inclusiv din literatura britanică. În perioada ocupației otomane, țara și poporul nu au avut suficient timp pentru traduceri și activități filologice intense, din cauza luptei împotriva dominației turcești. Poporul macedonean de rând era preocupat de efortul zilnic de a supraviețui nemiloaselor opresiuni otomane. Într-o astfel de situație, responsabilitatea principală a emancipării culturale a poporului macedonean a fost îndreptată către elita intelectuală din Macedonia, care se stabilise atât în Balcani cât și în alte zone din Europa, mai ales în Rusia.

Există și alte detalii importante cu privire la etapa comunistă, dintre care ar fi de remarcat începuturile activității de tipărire în perimetrul național. Este perioada în care Macedonia, ca parte a Iugoslaviei lui Tito, a reușit în sfârșit să-și tipărească propriile reviste, ziare și opere literare, dezvoltându-și astfel cultura națională ca parte a societății iugoslave. În aceste reviste și ziare cititorul obișnuit a putut găsi primele traduceri ale unor opere literare britanice, uneori parțiale dar totuși importante. Poate că aceste traduceri nu erau perfecte din punct de vedere lingvistic, dar cu siguranță au deschis porțile pentru literatura britanică și receptarea acesteia în Macedonia comunistă. Adesea, aceste traduceri erau incorecte și conțineau numeroase greșeli. Acest proces important a avut loc nu numai în Macedonia comunistă, ci și în alte state din Balcani. Sigura diferență a constituit-o perioada. În timp ce în Bulgaria, Serbia, Grecia și în alte țări balcanice aceste activități s-au desfășurat în secolul XIX și prima parte a secolului XX, în Macedonia au avut loc în perioada comunistă. Principalele motive pentru această întârziere își au explicația în procesele istorice, deoarece Macedonia a fost ultima țară din Balcani rămasă sub dominație otomană.

Macedonia comunistă a beneficia de condiții mult mai favorabile pentru a viață culturală bogată. Este adevărat că în Macedonia comunistă, ca și în Iugoslavia comunistă, Partidul Comunist și Mareșalul Tito țineau sub control fiecare segment al vieții zilnice din Iugoslavia, însă este normal ca orice sistem, indiferent de orientarea sa, să controleze societatea. În ciuda caracterului socialist al regimului, Iugoslavia a avut cel mai bun sistem care a existat vreodată. Partidul Comunist, Mareșalul Tito și autoritățile iugoslave au depus toate eforturile pentru a asigura dezvoltarea politicii de fraternitate și unitate. Grație acestei politici, toate cele șase republici și minoritățile au putut avea propriile școli, limbi oficiale și biserici. Datorită acestor drepturi și libertăți importante, elita intelectuală din Macedonia acelor timpuri a avut oportunitatea de a

traduce opere literare remarcabile pe plan mondial, nu numai britanice, ci aparținând și altor popoare .

În anul 1991 Iugoslavia își trăia ultimele zile, iar războiul civil era la un pas de a izbucni. Primele victime militare ale armatei iugoslave au fost din Macedonia. Pentru a evita un conflict militar sângeros, așa cum se întâmplase în Croația sau Bosnia, Macedonia a decis să predea tot echipamentul militar armatei poporului din Iugoslavia. Este adevărat că, pe de o parte, Macedonia a reușit să evite un diferend sângeros, dar pe de altă parte s-a confruntat cu complicații dificile: embargo, tancuri la granițe, negarea identității naționale, schimbarea numelui în relațiile internaționale, schimbarea drapelului și multe alte provocări pe care Macedonia a trebuit să le înfrunte pentru a supraviețui în ultima decadă a secolului XX.

În aceste circumstanțe nefavorabile și greu de depășit, Macedonia și poporul său nu au avut timp să se gândească la traduceri de opere literare din engleză sau din alte limbi. Un element comun cu privire la traduceri din literatura britanică în Macedonia comunistă și apoi în cea independentă în constituie Shakespeare -*Romeo and Juliet (Romeo și Julieta)*, *Hamlet* și celelalte opere ale sale și-au găsit locul în peisajul literar al țării.

Bulgaria a fost de asemenea parte din Imperiul Otoman, și, ca și celelalte state din Balcani, a dorit libertate și independență. Acest scop trebuia atins cu orice preț, și orice potențial ajutor era binevenit. Literatura străină, inclusiv britanică, ale cărei idei erau legate de libertatea umană, a fost o unealtă extrem de importantă pentru emanciparea poporului bulgar și lupta sa pentru un stat unit, liber și independent. Intelectuali și scriitori britanici remarcabili au fost mai mult decât bine primiți de elita intelectuală bulgară din acele vremuri. Grație acestei elite proprii, Bulgaria a

putut aduce poporului său opere selectate aparținând scriitorilor britanici, care au avut o influență pozitivă în dezvoltarea conștiinței naționale.

România este o țară al cărei teritoriu a fost controlat nu numai de otomani, ci și de Imperiul Austro-Ungar. Împărțită între cele două mari imperii, România s-a confruntat cu mari opreliști în introducerea literaturii britanice pentru publicul larg. Ca și în celelalte țări, câțiva intelectali, printre care scriitori, critici literari și traducători, au depus toate eforturile pentru a se asigura că numărul de opere literare străine traduse va fi din ce în ce mai mare. Mulți din ei aveau legături personale cu oficiali străini. Se pare că dorința lor de a contribui la emanciparea poporului împreună cu speranța pentru unire și libertate au fost mai puternice decât orice mare imperiu. Mulțumită acestei voințe, România și românii au putut cunoaște literatura britanică prin prisma unor mari scriitori englezi ca Shakespeare, Byron și mulți alții.

Serbia este o altă țară care face parte din acest studiu. Unele zone au fost sub control otoman și austro-ungar timp de secole întregi. Pare că toate problemele cauzate de otomani și austro-ungari nu au fost suficient de puternice pentru elita intelectuală din Serbia, care a reușit să găsească soluții. Cele două imperii nu i-au putut opri pe intelectuali academicieni ai Serbiei, rezultatul fiind că aceștia au introdus nu numai în Serbia, ci și în întregul spațiu iugoslav, importante lucrări aparținând literaturii britanice.

Ultima dar nu cea din urmă, Grecia este sigura țară care a beneficiat de ajutor din partea Vestului în lupta sa împotriva turcilor. Întrucât se află pe malul Mării Mediterane, Grecia a fost o țară importantă pentru lumea vestică, având rol de centru comercial și industrial. Din acest motiv Byron și alți scriitori britanici au vizitat Grecia de multe ori, sau măcar au tranzitat-o. Prin

urmare, nu este de mirare că acest ținut este prezentat într-o lumină favorabilă în operele lui Byron sau ale altor scriitori englezi.

Această temă de cercetare constituie o nouă abordare a subiectului în Republica Macedonia. Pentru prima oară, un studiu detaliază un proces interesant care demonstrează modul în care literatura engleză a avut impact asupra diferitelor popoare balcanice. Intenția noastră pe parcursul cercetării a fost să atingem trei obiective majore: (1) să demonstrăm cum diferite grupuri etnice, ale căror limbi naționale aparțin de registre diferite, au reușit să traducă autori, dramaturgi și poeți britanici; (2) să arătăm modul în care macedonenii, bulgarii, românii, serbii și grecii au înțeles scriitori ca Shakespeare, Byron, Yeats, G.B. Shaw, Francis Bacon, John Milton, John Bunyan, Thomas Malory, Daniel Defoe, Darwin, Henry Thomas Buckle, Thomas Carlyle și alți reprezentanți ai literaturii engleze; (3) să explicăm faptul că aici în Balcani, în ciuda tuturor dificultăților impuse de istorie, au existat întotdeauna oameni dispuși să își aducă întreaga contribuție pentru îmbogățirea literaturii universale cu noi elemente.

Ținând cont de vastitatea subiectului și de metodologiile complementare de studiu aferente abordărilor din punct de vedere politic, lingvistic și cultural, prezenta lucrare este limitată de anumite restricții care au trebuit aplicate: (1) În primul rând, nu am putut acoperi tema în întreaga sa amploare, prin urmare cercetarea a fost limitată la principalele structuri și la anumiți scriitori-cheie din acea perioadă, în scopul de a detalia conexiunile și de a pune accent pe poziția anumitor scriitori britanici importanți în literatura țărilor balcanice. (2) În al doilea rând, intenția nu a fost de a acoperi întreaga listă de autori britanici, ci de a selecta un număr limitat de lucrări pe care le-am considerat relevante scopului prezentat. (3) Am limitat cercetarea la patru

țarisituate la sud de Dunăre, însă am adăugat România întrucât istoria acestei țări nu poate fi separată de cea a țărilor balcanice, deoarece dezvoltarea sa literară a fost strâns influențată de mișcările culturale și politice din Europa, menținându-se o relație strânsă și permanentă cu țările balcanice.(4) În plus, activitatea de cercetare a fost limitată de faptul că, deși această temă nu este neapărat nouă – o responsabilitate pe care mi-am asumat-o cu bună-știință de la început – scopul meu a fost să adaug o abordare nouă în timp ce am îndeplinit analiza contextelor și proiecțiilor fiecărui autor selectat, în cultura și societatea balcanică.

Această dizertația cuprinde în structura sa Prefața, Introducerea și două secțiuni distincte, fiecare incluzând țările balcanice selectate: Secțiunea I: România, Macedonia, și Grecia (Capitolele I-III) și Secțiunea II: Bulgaria și Serbia (Capitolele IV-VIII). Acestea sunt urmate de capitolele de Concluzii și Bibliografie.

Prefața oferă clarificări cu scopul de a explica circumstanțele geopolitice și istorice complexe de-a lungul secolelor, cu referire specială la secolele XIX și XX, și modul în care acestea au jucat un rol decisiv și au avut impact remarcabil în procesul de receptare a literaturii engleze în Balcani. În ciuda tuturor obstacolelor și grație marilor schimbări în tehnologie, ajutați de apariția revoluției industriale în Europa la sfârșitul secolului XVIII, cu reflectare în secolul XIX, și dat fiind că tot în această perioadă vorbim despre începuturile activității de tipărire, câțiva intelectuali din Balcani au reușit să facă primele traduceri ale unor opere literare britanice, o acțiune care – deși a întâmpinat piedici de ordin material în fiecare țară – a continuat cu succes în secolele XX și XXI.

INTRUDUCEREA GENERALĂ prezintă cadrul teoretic necesar pentru o abordare corespunzătoare a subiectului. Astfel, am pus în discuție poziția pe care au avut-o anumiți cercetători filologi față de adaptare și traducere, reliefând faptul că personalități ca Linda Hutcheon și Julie Sanders, consideră adaptarea un proces care ține atât de sfera creației cât și de cea a receptării, întrucât cititorii identifică și acceptă adaptările mai mult printr-un schimb constant ambivalent de sentimente generate de propriile lor experiențe reflectate într-o poveste nouă, pe care o vor transmite urmașilor. Pe de altă parte, dacă adaptarea implică traducerea, atunci problema principală care apare în orice încercare de a traduce autori ca Shakespeare, Byron, sau Galsworthy, de exemplu, în orice altă limbă ca de exemplu româna, macedoneana sau greaca, este măsura în care un context cultural complet diferit ar putea modifica textul original. Am plecat de la presupunerea că, la nivel mai degrabă teoretic, echivalența exactă în limba-țintă este greu de atins și va rămâne relativă la orice nivel, din cauza diferențelor culturale și sintactice dintre limba-sursă și limba-țintă, motiv pentru care numeroși lingviști au alocat mult timp studiilor în domeniul traducerilor. Am menționat în acest sens munca a numeroși specialiști ca Mona Baker, Susan Bassnett, Peter Newmark, J. C. Catford, James Holmes, și Edgar Schein, concluzionând că traducerea este un fenomen intercultural care implică două sisteme lingvistice asociate cu două culturi diferite, care reflectă două modele diferite integrate de adaptare a universalității, în funcție de capacitatea de analiză a simbolurilor și de înțelegere socială.

Cu privire la legăturile între Balcani și cultura britanică, am considerat că discuția având ca subiect imaginea Balcanilor în Vest nu poate izola regiunea de vederile vestice tradiționale referitoare la Europa de Est— o combinație de confuzii și ambivalențe, puncte de vedere mereu modificate și opinii diferite, cu accent special pe glorificarea și abuzul barbarilor care nu numai că au fost necivilizați, ci au aparținut diferitelor ramificații ale bisericii creștine. Descoperirea

Balcanilor de către autorii și călătorii britanici a precedat procesul de recepție, traducere și adaptare a literaturii britanice în acest spațiu cultural divers. Figura legendară a lui Byron, efortul său altruist de a sprijini cauza grecilor și moartea sa în Missolonghi în anul 1824 au rămas simboluri pentru interferența vestică de inspirație estică în Balcani. Peisajele din Grecia, Macedonia și Albania i-au amintit de Munții Scoției și de clanurile mândre care odinioară locuiau în acele regiuni. Un alt exemplu interesant este *The Prisoner of Zenda* (*Prizonierul din Zenda*) (1894) de Anthony Hope, subiectul romanului fiind un aristocrat englez care seamăna foarte mult cu regele unei țări balcanice obscure, "Ruritania". Asemănarea lor izbitoare i-a permis acestui erou byronian să îl salveze pe monarhul imaginar într-o situație de criză națională. Alte exemple relevante sunt Rebecca West și Edith Durham, cu reputația lor de autoare reprezentative de lucrări cu teme din Balcani.

SECȚIUNEA ÎNTÂI: România, Macedonia și Grecia – triumphiul neregulat al receptării acoperă două din țările balcanice de la sud de Dunăre, și România, cu conexiuni bazate pe diferențe (istorie zbuciumată, diferite influențe, culturi diverse, limbi distincte și dezvoltare politică fără puncte comune) și asemănări (ocupație otomană, religia dominantă era ortodoxia de tip estic, secolul XIX a marcat începuturile unui proces anevoios de traducere și publicare a literaturii engleze în beneficiul publicului larg).

CAPITOLUL I: Literatura britanică în România detaliază modul în care literatura engleză a fost primită în România, cu accent special pe două perioade definitorii în dezvoltarea literaturii românești: secolul XIX, dominat de personalitățile lui Eminescu și Caragiale, interesul pentru poezia lui Byron și renașterea culturii românești în primele decade ale secolului XX.

Urmărind apariția traducerilor operelor lui Shakespeare în secolul XIX în România, putem observa cu ușurință modul în care diverși traducători au interpretat jocurile de cuvinte din textele lui Shakespeare. Inferența de bază este că primii traducători români au abordat elementele complexe de filozofie din tragedii într-o manieră vizibil ortodoxă. Deși piesele de tip roman beneficiau de un public numeros în cele trei provincii, și ulterior în România unită, cele patru tragedii -*Hamlet*, *Macbeth*, *Othello*, și *King Lear (Regele Lear)*, au oferit un material care putea satisface nevoie publicului de interiorizare. În plus, autoritatea culturală a figurii lui Shakespeare a fost percepută ca un mijloc de facilitare a ieșirii țării din statutul de stat balcanic marginalizat peste tot. Promovând traducerile pieselor lui Shakespeare, despre care au intuit că vor ridica nivelul de înțelegere a problemelor universale ale umanității, intelectualii români din perioada Revoluției pașoptiste și din perioadele următoare au sperat să atragă interesul poporului pentru cultură și să integreze țara în marea familie a statelor europene.

Repertoriul pieselor lui Shakespeare a ocupat un loc de frunte încă de la primele reprezentații pe scenele teatrelor; din acest motiv, traducerea lor în limba română a apărut în același timp cu fondarea primelor teatre românești. Chiar în primele decade, gustul publicului, rafinat de piesele lui Shakespeare, a început să sancționeze plagiatul și creațiile dramaturgice ieftine, și să încurajeze cu putere piesele cu subiecte originale. Acest aspect al stimulării creativității originale este de departe cel mai important, întrucât este greu de identificat un dramaturg român care să nu fi fost influențat de modelul marelui Shakespeare.

Am acordat o atenție specială asimilării, adaptării și transformării limbajului lui Shakespeare în traducerile din secolul XIX. În prima parte a secolului XIX poeții români au văzut în Shakespeare un mijloc bun de a-și promova ideile revoluționare, unul din punctele de inserție în

strategiile culturale în ambientul politic al revoluției din anul 1848. Mai mult, multiplele întrebări și probleme etice ridicate în piesele de teatru, explorate mai ales în tragedii, au fost niște modalități foarte bune de a trezi conștiința poporului și de a dezvolta un sens al identității naționale. Am alocat un subcapitol special volumului de *Opere Complete* ale lui Shakespeare, apărut în trei ediții diferite în perioada comunistă și în cea post-comunistă, și un alt subcapitol receptării literaturii britanice așa cum a fost reflectată în revistele românești de literatură între cele Două Războaie Mondiale .

CAPITOLUL II: *Literatura britanică în Macedonia în perioada otomană, post-otomană, comunistă și post-comunistă* oferă informații importante referitoare la receptarea literaturii britanice în Macedonia, din perioada de ocupație otomană și până în prezent. Acest poate fi considerat ca având o factură complet diferită față de cele care au avut loc în celelalte țări balcanice, din cauza condițiilor istorice vitrege.

Macedonia de azi, ca țară independentă, există de la colapsul fostei Iugoslavii și a făcut parte din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Înainte de prima constituire a Iugoslaviei și de începutul războaielor balcanice, teritoriul Macedoniei a fost mult mai întins decât cel al Macedoniei de azi. Din nefericire, Macedonia nu a primit ajutor extern în lupta sa pentru libertate, unitate și independență, așa cum Bulgaria și Serbia au avut în mod tradițional sprijinul Rusiei iar Grecia a fost ajutată de Regatul Unit al Marii Britanii. Pare că vastitatea teritorială a Macedoniei și poziția sa geografică favorabilă nu au fost pe placul marilor puteri și nu au tras dorința acestora de a-și întinde influența în partea aceasta a Balcanilor. Și situația nu s-a schimbat prea mult.

În timpul dominației otomane Macedonia a fost sufocată de propaganda care susținea că această țară are o falsă existență, militând pentru o divizare. VMRO – “Organizația revoluționară Internă a Macedoniei” (ВнатрешнаМакедонскаРеволуционернаОрганизација) – a condus lupta împotriva propagandei străine și Imperiului Otoman, dar activitatea spionilor și alte trădări interne au dus la excluderea Macedoniei de la orice sprijin internațional. În aceste condiții, VMRO a trebuit să lupte împotriva trădărilor interne, propagandei străine și turcilor; o misiune aproape imposibilă.

Astfel se explică de ce, în perioada de dominare otomană, Shakespeare era total necunoscut cititorului macedonean obișnuit. Tinerii macedoneni cu studii care locuiau în Sofia, Belgrad, Moscova și St. Petersburg nu-și petreceau timpul analizând literatura; întreaga lor activitate era direcționată către trezirea conștiinței poporului macedonean și implicarea acestuia în eliberarea de sub stăpânirea turcească. Întrucât literatura putea fi o unealtă importantă în atingerea acestui scop, interesul major al elitei de tineri macedoneni, mai ales în secolele XVIII, XIX și începutul secolului XX, a mers către folclorul macedonean, poveștile populare și cântecele vechi. Intelectualii macedoneni considerau că prin folclor, tradiții și obiceiuri puteau trezi conștiința poporului macedonean. Cei care puteau citi literatură străină și o puteau face cunoscută cititorilor macedoneni de rând s-au orientat mai ales către Imperiul Rusesc și literatura sa, găsind în Rusia o țară – soră slavă. Iată de ce, pe durata a cinci secole de sclavie, Shakespeare nu și-a putut găsi loc în Macedonia turcească.

Am devotat un amplu spațiu activității prodigioase de traducere, revizuire și critică literară desfășurate de numeroase reviste prestigioase de literatură din Macedonia – de exemplu: “НовДен - New Day” (Ziua nouă), “Современеност - Contemporaneity” (Contemporaneitatea),

“Разгледни - Views” (Vederi), “Стремеж - Striving” (Lupta), “Развиток - Developement” (Dezvoltarea), “КултуренЖивот - Cultured Life” (Viața Culturală)și “Беседи Orations” (Orații). Deși uneori traduceriile nu erau chiar corecte, aceste publicații literare au oferit tuturor traducătorilor și filologilor macedoneni avântul și curajul necesar pentru a scrie și traduce, îmbogățind astfel literatura cu opere britanice și naționale, ca parte a patrimoniului; fără ei, pătrunderea operelor literare britanice în Macedonia ar fi fost imposibilă.

Capitolul III: *Shakespeare, Byron și Shelly în Grecia*detaliază relația strânsă dintre Byron și Grecia. Byron, o figură remarcabilă a Romantismului european, a combinat într-un mod unic munca pesimistă, neconvențională și egocentrică cu viața plină de excese, extravagantă și excentrică. Dar pentru Grecia secolului XIX, era un erou național. Poeziile romantice ale Lordului Byron, mai ales *Childe Harold's Pilgrimage (Pelerinajul lui Childe Harold)*și unele piese ale sale, au fost admirate de oamenii de litere din Grecia în special în secolul XIX, în perioada romantică a poeziei din ”Școala Ateniană” (1830–1880).

Declarația lui Shelley– în notele din drama lirică*Hellas* (1821) – că “toți suntem greci” – și convingerea sa că Grecia clasică este un ideal transcendent pentru republicanismul contemporan sunt adesea considerate ca un exemplu de ”puternic elenism filologic”. Ocuparea Italiei de către francezia însemnat că tradiționala “cărare bătută” a Marelui Tur a fost în afara limitelor pentru bretoni, dar călătoriile către Levant (pentru cei care și le puteau permite) au fost facilitate după anul 1799,grație alianței politice dintre Britania și Turcia Otomanăîmpotriva invaziei franceze din Egipt – ceea ce a generat declarația justificată a luiByroncă “dificultățile de călătorie în Turcia au fost mult exagerate, sau mai degrabă s-au diminuat considerabil în ultimii ani. Pentru elita de călători britanici și francezi, urmărirea topografiei clasice și a antichităților de înlăturat

au mers în mod normal mână în mână cu diplomația și acumularea de inteligență de facto într-o perioadă a războaielor europene.

Primele spectacole grecești ale operelor lui Shakespeare în secolul XIX dezvăluie cu siguranță un proces complex care a constituit motivul principal al formării publicului grec și aspirarea la burghezie, prezentă în statul grec nou format. În comparație cu viziunea europeană exclusivistă care se baza pe teatrul susținut de Atena și de elita sa conducătoare, actorii nomazi de rang inferior împreună cu publicul grec neexperimentat au început să impună o estetică populară alternativă.

Formarea statului grec ca stat nou și liber a avut consecințe pozitive în receptarea lui Shakespeare, ale cărui opere erau acum traduse. În anii 1870a devenit foarte clar că publicul de clasă medie era mai interesat de comedii muzicale și de versiunile melodramatice ale pieselor italienești și franțuzești. Oricum, aceste schimbări erau mai degrabă caracteristice pentru clasele sociale superioare și gusturile lor artistice. În afara rolului său de unealtă importantă pentru intensificarea sentimentelor patriotice ale poporului grec de rând, teatrul era un loc unde publicul se putea bucura de momente de relaxare și bună-dispoziție vizionând piesele lui Shakespeare jucate de actori greci. Era semnătura noii identități burgheze a unor mase nesigure, neacomodate social dar totuși cu aspirații, de cetățeni ai noului urbanism grec, după cum argumentează succint Hatzipantazis. Spectacolele impuse de companiile străine au trezit în spiritul grecilor simpli convingerea că într-adevăr aparțineau culturii burgheze europene superioare.

Shelley a avut un obiectiv politic foarte practic, și de asemenea niște scopuri destul de tangibile în minte când a scris *Hellas*. Ultimul său poem dramatic este în parte destinat obținerii de ajutor britanic pentru eforturile lui Mavrocordatos de a-și elibera țara de sub dominație turcească.

Dedicația și Prefața în proză a poemului arată foarte clar acest lucru. Mai mult, Prefața este la fel de complexă și de ambivalentă ca și versurile care o urmează, implicând nu doar crezul politic pe care opera pare să-l susțină, dar și viziunea lui Shelley asupra artei sale poetice. Prima pagină a *Hellas* indică ambiție și încredere, însă și umilință. Epigraful din Sofocle reiterează sentimentul că Shelley a ales să lucreze în spiritul celor mai nobile tradiții poetice, atras în special de vocația profetică a dramaturgului: “*Mantis eim' esthlonagonon*” (Prevăd lupte care se vor sfârși cu bine), șase cuvinte care sunt un tribut adus culturii literare a lui Shelley, și în același timp își afirmă propria durabilitate.

SECȚIUNEA II: Răspunsuri la ficțiunea britanică la sud de Dunăre Bulgaria și Serbiagrupează

Bulgaria și Serbia (ca parte a fostei Iugoslavii) datorită interesului remarcabil arătat de ambele țări pentru literatura engleză, prin numărul mare de traduceri, monografiile și studii critice publicate de-a lungul anilor. Ca și în cazul celorlalte trei țări analizate, am evidențiat în mod special activitatea de traducere care a adus literatura Regatului Unit mai aproape de cititorii obișnuiți din Bulgaria, Serbia și celelalte țări din fosta Iugoslavie.

CAPITOLUL IV: Gloria Renașterii și Iluminismul: reacția Bulgariei la Geniu prezintă în detaliu

descoperirea și receptarea operelor lui Shakespeare, Francis Bacon, John Milton, John Bunyan, Thomas Malory, Daniel Defoe, și Jonathan Swift, și impactul acestora asupra cititorului bulgar.

În ciuda tuturor circumstanțelor geopolitice complicate și dominației otomane, grație numeroșilor intelectuali importanți și patrioți bulgari, Shakespeare a fost introdus cu succes în climatul cultural al acestei țări. Numele lui Shakespeare este menționat pentru prima dată în Bulgaria în revistele “Български книжици - Blgarski Knizici” în anul 1858, în articolul “Метеорологически явления - Meteorologiceski Yavleniya [Weather Phenomena] (Fenomene

meteo)”. Deși existau numeroase probleme și era în plină desfășurare lupta susținută pentru libertate, eliberare națională și unire, aceste traduceri timpurii indică nivelul ridicat de conștiință culturală și socială a poporului bulgar. Prima traducere a unei opere a lui Shakespeare este *Cymbeline*, tradusă din limba rusă de Кр. Н. Златоустова - Kr. N. Zlatoustova în anul 1881. Multe din traduceri apar în colecția “Всемирна Литература - Vsemirna Literatura - World Literature” (Literatura Lumii), editată de Александър Паскалев - Alexander Paskalev, un important publicist bulgar.

Prima menționare a numelui lui Francis Bacon în Bulgaria îi aparține lui Dr. Иван. А. Богоров - Ivan A. Bogorov, care a utilizat surse franțuzești și a publicat “Различни познания за ученици. Листак първий – Different knowledge for students. First foliage” (Diverse informații pentru studenți. Elemente de bază) în anul 1865. Primele traduceri ale textelor originale în limba engleză vor fi făcute câteva decade mai târziu, prin efortul fraților Данчови - Dancovi care au editat “Българска енциклопедия – Bulgarian Encyclopedia” (Enciclopedia Bulgară), în anul 1934.

Prima traducere a operei lui Milton *Paradise Lost (Paradisul Pierdut)* a fost făcută din limba rusă de către Димитър Райчев – Dimitar Raycev. Datorită legăturilor istorice strânse dintre Bulgaria și Rusia, era un fenomen absolut normal în acele timpuri. A doua traducere – tot din limba rusă – a fost publicată în anul 1861. Ambele traduceri au fost făcute în proză. A doua a fost rezultatul muncii lui Димитър Бълсков – Dimitar Blskov, la acea vreme student în Rusia țaristă, la Odessa. După părerea criticilor bulgari contemporani, traducerile foarte precise ale lui Blskov au influențat puternic limba bulgară literară.

Romanul lui Daniel Defoe *Robinson Crusoe* a fost menționat prima dată într-o scrisoare scrisă de Захари Зограф – Zahri Zograf pentru Неофит Рилски – Neofit Rilski. În scrisoarea sa, Zograf scrie o declarație personală conform căreia *Robinson Crusoe* a fost o traducere din textul original în limba engleză. Deși a avut parte de o primire bună de prima oară, romanul *Robinson Crusoe* al lui Defoe apare în Bulgaria în diferite versiuni. Primul traducător bulgar al lui *Robinson Crusoe* este Райно Попович – Rayno Popovic. Traducerea sa a fost făcută din versiunea în limba greacă tradusă de Йоаким Кампе – Joachim Kamp, care a efectuat această traducere din limba germană în limba greacă. Versiunea lui Popovica a fost publicată prima dată în anul 1857, grație eforturilor lui Н. Рилски – N. Rilski și Гаврил Кръстевич – Gavril Krstevic. De fapt, versiunea lui Popovica a fost terminată în anul 1841 dar a fost publicată în 1857.

În contrast cu scriitorii englezi menționați anterior și receptarea acestora în Bulgaria, Jonathan Swift (1667-1745) diferă semnificativ. După cum se poate observa, toate operele literare descrise până acum au intrat în literatura bulgară mai ales prin traduceri parțiale sau incomplete având drept sursă traduceri din limba rusă, germană sau franceză. Literatura lui Swift a fost reprezentată diferit. Swift intră în literatura bulgară cu articole și texte complete. Grație eforturilor lui Scott și Goldsmith, Swift devine foarte repede celebru în Bulgaria. Limba rusă a avut încă o dată un rol decisiv în receptarea literaturii lui Swift în Bulgaria.

CAITOLUL V: *Byronism, socialism și trezirea conștiinței naționale în Bulgaria* duce analiza la un nivel superior. Astfel, Lord Byron a fost poet britanic și figură reprezentativă a Mișcării Romantice. Lord Byron este unul din cei mai traduși scriitori în literatura bulgară. Aparent, ca toți scriitorii mari Lord Byron își câștigă gloria în literatura bulgară numai după moarte. Numele

lui Byron a fost menționat pentru prima oară în literatura bulgară în anul 1871, într-un moment în care Bulgaria și poporul său încă se aflau sub puternică dominație otomană.

Darwinismul și socialismul, mergând mână în mână, au avut ecouri remarcabile în Bulgaria. În anul 1905 apare “Развитиенаработнишкитесиндикати в Англия – Development of the workers’ unions in England” (Dezvoltarea sindicatelor muncitorești în Anglia), o analiză cronologico-istorică din 1799 până în 1904. A fost urmată de utopiile socialiste ale lui William Morris “ЕдинсъннаДжонБол - A dream of John Ball” (Visul lui John Ball), (1888) și “Новиниотникъде – News from nowhere” (Vești de nicăieri) (1891). Socialiștii secolului XIX – mai mult sau mai puțin cunoscuți publicului bulgar – au fost traduși în următoarele decade, printre ei regăsindu-se Mark Hopkins, Thomas Huxley, Charles Young, Robert Quick, Will Munroe, Granville Hall și alții.

Este interesant de urmărit direcția pe care au urmat-o anumiți scriitori britanici în Bulgaria. De exemplu, Henry Thomas Buckle nu a fost tradus din rusă sau franceză, ci din limba sârbă, datorită lui АлимпийВасилевич – AlimpiyVasilevic, un faimos profesor sârb din Belgrad, autor al lucrării “ИсторјанародногобразовањакодСрба – History of the people’s education among the Serbs” (Istoria educației populare la sârbi) (1867). Buckle primul caz pentru care o anumită limbă slavă aparținând unei țări slave vecine a fost sursa principală pentru traducerea și receptarea unui scriitor englez. Karavelov subliniază importanța unui nou sistem de educație, care ar fi trebuit implementat în Bulgaria. Pentru Karavelov, viziunile și ideile lui Buckle cu privire la mintea umană și principiile morale reprezintă detalii importante care ar trebui introduse într-un nou sistem de educație în Bulgaria.

Thomas Carlyle a fost publicat prima oară în revista “Български глас – Bulgarian Voice” (Vocea Bulgariei) în anul 1876. Prima traducere importantă a lucrării lui Carlyle *Past and Present* (*Trecut și Present*), de către Racho Stoyanov a fost publicată în anul 1907, și *Sartor Resartus* va apărea o singură dată, în anul 1925, în revista “Епоха - Epoch” (Епока), grație lui Geo Milev. Scrierile lui John Ruskin au fost publicate în diverse almanahuri din Bulgaria, de exemplu “Век – Vek – Century” (Secolul), “Домашен Приятел – Home’s friend” (Prietenul Casei) și “Българска сбирка – Bulgarian collection” (Colecția Bulgară). Prima carte a lui Stuart Mill “Системана Логиката – System of logic” (Sistemul logicii), apare în anul 1843, și “Принципи на политическата икономия - Principles of Political Economy” (Principiile Economiei Politice), “Засвободата – For Freedom” (Pentru Libertate) în anul 1848. Lucrările sale s-au dovedit a fi extrem de populare, motiv pentru care au fost traduse în mod repetat din limbile rusă, sârbă sau franceză. În sfârșit, S. Herbert Spencer au fost traduse la scară largă, iar Sofia și Plovdiv au devenit centrele în care lucrările lui Spencer au fost traduse și publicate de Dimitar Rizov, Stoyanov, K. Stoilov, A. Vazov, Velichkov sunt doar o parte din autorii bulgari care au tradus operele lui Spencer în secolul XIX și parte din secolul XX.

CAPITOLUL VI: De la perioada victoriană la modernism: rolul traducerii în dezvoltarea conștiinței de sine în Bulgaria începe cu asumarea faptului că receptarea oricărei literaturi străine într-o anumită țară își are propriul specific. În cazul Bulgariei, de exemplu, receptarea a fost influențată de distanța geografică dintre cele două țări, însă când a început, a fost în același timp cu renașterea bulgară care coincide cu perioada Victoriană din istoria Angliei. Primele mențiuni pre-victoriene referitoare la literatura engleză în Bulgaria au avut în general caracter creștin predominant, mai degrabă decât caracter național, așa cum s-a întâmplat în cazul anumitor opere sau scriitori. De la începuturile sale, această activitate inițială a fost strict în legătură cu valorile

creștine existente în opere, și a constituit o etapă importantă a procesului. O contribuție remarcabilă în această procedură destul de dificilă a avut-o biblioteca britanică protestantă, care avea un rol important în elita intelectuală britanică din acele vremuri. Principala activitate a instituției britanice menționate a fost colaborarea cu misionarii englezi pentru a ajuta intelectualii bulgari să traducă un număr mai mare de texte din limba engleză, inclusiv articole scrise de misionarii englezi .

Pe de altă parte nevoile spirituale ale poporului bulgar și dorința sa de a construi o țară la standardele țărilor europene dezvoltate va facilita sincronizarea culturii bulgare cu cea britanică, ceea ce a constituit o dezvoltare pozitivă a Bulgariei și poporului său. Dorința de emancipare, și de asemenea educația bazată pe modelul britanic, vor trezi printre bulgarinevoia de a-și dezvolta limba. În final, poporul bulgar a înțeles că nici limba greacă și nicio altă limbă nu vor constitui un instrument convenabil pentru a traduce opere din literatura engleză sau din alte literaturi străine în limba bulgară. Cel mai bun exemplu este personalitatea lui Fotinov și contribuția sa la formarea școlii bulgare de traducători literari.

CAPITOLUL VII: Puncte de reper ale receptării: Shakespeare în Serbia, Croația și Slovenia pornește de la premiza că traducerea, interpretarea și reprezentarea scenică lui Shakespeare în ținuturile slavilor de sud au trecut deja prin două etape iar acum se află în a treia. Prima a început în deceniul al patrulea al secolului trecut și a durat până la Primul Război Mondial, o perioadă când numai jumătate din slavii din sud aveau un stat independent, majoritatea aflându-se sub dominație austro-ungară sau otomană. A doua etapă acoperă perioada dintre cele două războaie mondiale, după dobândirea independenței politice de către slavii din sud și unirea lor în statul suveran Yugoslavia. A treia etapă începe după cel de-al doilea Război Mondial, în noua Yugoslavie socialistă (o federație incluzând Serbia, Croația, Slovenia, Bosnia și Herzegovina, Macedonia, și Montenegro). Calitatea traducerii, interpretării și punerii în scenă s-a îmbunătățit de-a lungul timpului: în etapa a doua au atins un nivel acceptabil, iar în a treia etapă nivelul a fost

și mai ridicat. Luând în considerare dificultatea de abordare a receptării literaturii britanice în acest spațiu geopolitic atât de complex, am restrâns cu bună știință analiza la o prezentare detaliată a prezenței lui Shakespeare numai în Serbia, Croația și Slovenia. Situația din Macedonia a fost tratată într-un capitol separat, iar Muntenegru, și Bosnia și Herzegovina vor fi analizate, sperăm, în viitor.

Serbia ocupă o poziție de frunte între țările analizate, fiind singura țară unde Shakespeare a fost tradus pentru prima dată din engleză, și nu din franceză, germană, sau rusă. Lazar “Laza” Kostić, un tânăr poet romantic sârb din din sec. al XIX-lea, a fost primul care a tradus *Romeo și Julieta*, mai întâi fragment, apoi întreaga piesă. Traducerea lui Kostić a apărut în timpul Renașterii literare sârbe, într-o perioadă când teatrul a apărut ca un produs secundar al neîncetatei lupte pentru independență națională din ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, războaiele din 1804 și 1815, atingând maturitatea în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Kostić și colaboratorul lui, Dr. Andrejević, au făcut eforturi remarcabile pentru familiarizarea publicului sârb cu opera lui Shakespeare.

Primele încercări de traducere a operei lui Shakespeare în limba croată au fost realizate de doi preoți croați, Ivan Krizmanič din Bistrica, și Antun Paskoje Kazali din Dubrovnik. Aceste traduceri sunt mult apreciate pentru semnificația lor culturală și istorică, fiind primele traduceri tipărite, primele traduceri complete ale manuscrisului, și primele traduceri din Shakespeare realizate în proză. Totodată, aceste traduceri au o mare importanță pentru receptarea ulterioară a lui Shakespeare în Croația, fiind de mare ajutor pentru viitorii traducători, au contribuit la dezvoltarea limbii literare croate, reprezentând începutul pentru activitățile rodnice de traducere care vor urma după mai bine de o sută de ani. Trebuie precizat că traducătorii au fost aceia care au apropiat opera lui Shakespeare de tatrul și publicul literar croat, iar de atunci interesul pentru Shakespeare în Croația nu a încetat. Înainte de 1914, 21 din piesele de Shakespeare au fost traduse din germană, mai puțin două, traduse probabil din engleză, și una din franceză. Dintre traduceri tipărite, numai una a fost făcută după originalul în engleză. În cazul Serbiei, șase piese jucate erau traduse din engleză și cinci din germană, iar din cele treisprezece piese tipărite, zece erau traduse din originalul englez.

În Slovenia, piesele lui Shakespeare au fost mai întâi jucate la teatrul german din Ljubljana în sezonul 1779/80. *Hamlet*, *Macbeth*, *Romeo și Julieta* și *Regele Lear* erau adaptări germane, oferind publicului sloven vorbitor de germană (elevi de liceu și intelectuali) prilejul de a se familiariza cu Shakespeare și opera lui. Cu un secol mai târziu, în 1886, la noul teatru sloven din Ljubljana a fost pusă în scenă *Othello*, prima producție slovenă a unei piese de Shakespeare. Spectacolul a fost însoțit de articole care îl prezentau pe Shakespeare și opera lui publicului sloven care nu avea acces la reprezentațiile în germană sau engleză. prima piesă publicată în volum a fost *Hamlet*, ulterior pusă în scenă la Teatrul Național din Ljubljana. Piesa a fost tradusă de Ivan Čankar, una dintre cele mai semnificative personalități ale literaturii slovene.

În primele decenii în care națiunea slovenă și cultura, literatura și teatrul acesteia erau în formare, *Hamlet* a dobândit dimensiuni aproape mistice, iar atitudinea publicului a fost adesea descrisă în termeni religioși de gratitudine, datorie, încercare, și adorare. După Primul Război Mondial această atitudine s-a schimbat într-un entuziasm poetic pătimaș. Piesa a câștigat o popularitate imensă, fiind etichetată nu numai ca o parte a culturii populare slovene a timpului, dar și ca exemplul cel mai edificator al acesteia. Nu trebuie să ne mire că *Hamlet* a fost ultima reprezentație care a inspirat curaj în rândul publicului al începutul celui de-al doilea Război Mondial. După război, *Hamlet* și publicul său au devenit o parte componentă a schimbărilor sociale și luptelor ideologice ale societății post-belice.

CONCLUZIILE sintetizează discuția și rezumă asemănările și diferențele care determină imaginea generală a receptării literaturii britanice în șapte țări din zona Balcanilor – Bulgaria, Croația, Grecia, Macedonia, Serbia, Slovenia și România – toate unite prin istoria comună și aspirațiile pentru viitor. Intenția noastră a fost să oferim o analiză cuprinzătoare a primelor contacte dintre cultura britanică și popoarele din Balkani, cu toate similitudinile și deosebirile dintre acestea. Pe tot parcursul acestui Grand Tour intelectual ne-am confruntat cu diferite grade de receptare a literaturii britanice. Aceste grade de receptare, acceptare, și chiar apropiere au fost determinate de diferitele condiții din aceste țări, dar și de unele trăsături comune – îndelungata ocupație otomană și regimul totalitar bazat pe ideologia comunistă importată (cu excepția Greciei). Mai mult, evenimentele de după 1990 din ex-Yugoslavia au influențat în mare măsură percepția europeană despre zona Balcanilor, și modul de înțelegere de către popoarele din Balkani a rolului jucat pe eșicherul politicii internaționale. Este un spațiu geografic despre

care cercetătorul britanic William Miller a scris, cu mai mult de un secol în urmă: „Peninsula Balcanică a fost în epoca modernă ceea ce au fost Țările de Jos în Evul mediu – teatrul de război al Europei. Acolo își are originea problema Răsăritului; tot acolo se întâlnesc Occidentul și Orientul, Crucea și Semiluna.”